

Merkezleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi

Alteration of the Yurtluk-Ocaklık System in the Process of Centralization Policies

Fatih GENCER*

Öz

I. Selim zamanında uygulanmaya konmuş olan yurtluk-ocaklık sistemi 19. yüzyıla gelindiğinde tamamen işlevini yitirmişti. Bu nedenle Tanzimat'ın hayata geçirilmesiyle birlikte başlayan merkezleşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sistemi yeniden düzenlenmişti. Bu amaçla ilk önce doğu eyaletlerindeki güçlü beylerin tamamı bölgeden uzaklaştırılmıştı. Bundan sonra bu beylerin asıl güç kaynağı olan yurtluk-ocaklıklara devlet tarafından el konularak karşılığında bunlara bir miktar maaş bağlanmış ve devlete bağımlı hale getirilmişlerdi.

Anahtar Kelimeler : Yurtluk-Ocaklık, Merkezleşme, Kürt Beyleri

Abstract

The system of yurtluk-ocaklık which was set to implement during the reign of Selim I, completely lost its function in the 19th century. This system was therefore regulated in the process of centralization policies which started with Tanzimat. For this purpose, firstly, all the powerfull notables in the eastern provinces were moved away from these areas. Afterwards yurtluk-ocaklık, which was the real source of power for these powerful notables, was confiscated and, they were put on a salary and became dependent on state

Keywords: Yurtluk-Ocaklık, Centralization, Kurdish Notables

* Araştırma Görevlisi Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gencer@yyu.edu.tr.

Osmanlılar fethettikleri bölgelerin durumuna göre mutlak bir merkezîyetçilik fikriyle hareket etmemişler, pragmatik davranarak ihtiyaca göre farklı özelliklere sahip çeşitli idare şekilleri tesis etmişlerdi¹. Bu anlayışın sonucu olarak Adana², Çıldır³, Trabzon, Şam, Rakka, Tunus, Bosna, Şehrîzor⁴ ve daha çok İran sınırına yakın bölgelerde, Ekrâd sancağı (Yurtluk-Ocaklık) ve hükümet diye adlandırılan bir tür irsî sancak beylikleri oluşturmuşlardı⁵. Büyük ölçüde yerel hanedanların, özellikle Kürt beylerinin nüfuzundan faydalanmaya dayanan bu idari sistem, Yavuz Sultan Selim'in talimatları doğrultusunda hareket eden İdris-i Bitlisî'nin öncülüğünde gerçekleştirilmişti⁶.

Hükümet ve Ekrâd sancaklarının varlığına müsaade edilmesinin başlıca nedeni yeni fethedilmiş olan Fırat Nehri'nin doğusundaki toprakları merkezî otoriteye bağlamaktı⁷. İmparatorluk ordusunun seferber edilmesinin maliyetinin yüksek olduğu bu dönemde, bu idare biçimi hem etkili hem de ekonomikti⁸.

Hükümet ve Ekrâd sancakları ocaklık yoluyla tasarruf edilirdi. Ocaklık ise hizmet karşılığı olarak verilen toprakların gelirlerinin babadan oğla miras kalmasıydı⁹. Bu sistemden yararlanan biri, suç işleyip idam cezasına çarptırılrsa bile sahip olduğu hakların tamamı oğluna miras kalırdı¹⁰. Ancak arazisini satamaz, bağışlayamaz ve vakfedemezdi¹¹.

¹ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimattı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s.201; Mehmet Öz, XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme", *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, T.T.K., Dubrovnik 2002, s. 31.

² Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.27.

³ M.H. Svanidze, "Ahışa (Çıldır) Eyaleti'nde Defter-i Caba-i (1694-1732) Verilerine Göre Timarların Yıllık Gelirleri", *XII. Türk Tarih Kongresi, III*, Ankara 1999, s.866.

⁴ Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010, s.6.

⁵ Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.119; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.117.

⁶ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986, s.13.

⁷ Orhan Kılıç, a.g.m., s.122.

⁸ David McDowall, "Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış", *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, (Çev. Yavuz Alagon), Cep Kitapları, İstanbul 1992, s. 18.

⁹ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mâli Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, Hazırlayan Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.15.

¹⁰ Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 271.

¹¹ Yılmaz Kurt, a.g.e., s.27.

Gerek kanunnâmelere, gerekse bu sistem üzerine yapılan çalışmalara göre iki sancak şekli arasındaki temel fark tahrire tabi olup olmamadan ileri gelmekteydi. Ekrâd sancakları tahrire tabi olduğundan içinde timar erbâbı bulunurdu¹². Hükümet sancakları ise beylerine mülkiyet yolu ile verilmiş olduğundan tahrire tabi olmayıp içinde timar ve zeameti barındırmazlardı. Bunlar “mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kadem” (sayım yapılmayan ve Osmanlı yöneticilerinin müdahale etmediği) olduklarından sancağın gelirlerinin tamamı yöneticilerine aitti¹³. Hem hükümet hem de Ekrâd sancağının beyleri bağlı oldukları beylerbeyi ile seferlere katılmak zorundaydılar¹⁴. Görevlerini yerine getirmezlerse azledilirler ve sancak oğullarından veya akrabalarından uygun görülen birine verilir. Değişiklik teklifi beylerbeyinin arzı ile Divan-ı Hümayunda görüşülür, uygun görüldüğü takdirde teklif edilen şahıs sancağa yönetici olarak atanırdı¹⁵.

Kanuni döneminde Diyarbakır Eyaleti'nde Cizre, Eğil, Genç, Palu, Hazro olmak üzere beş hükümet, sekiz de yurtluk-ocaklık sancağı bulunmaktaydı¹⁶. Ancak Osmanlı-Safevi rekabeti nedeniyle bu tarz sancakların sayısının zamanla arttığı gözlemlenmiştir¹⁷.

Bu tarz sancakların beyleri görevleri gereği Osmanlı-İran savaşlarının tamamına katılmışlardı. Bunlar savaşlarda gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla daima ön planda yer almışlardı. Zaten yaşadıkları coğrafya ve edindikleri hayat tarzı gereği bu gibi özelliklere sahip olmak zorundaydılar. Nitekim Şerefnâme'de ifade edildiğine göre 1578 yılındaki Gürcistan ve Şirvan seferine katılan Kürt beyleri, kendilerini bilerek ölüme atarcasına savaşmışlardı. Bu yüzden Cizre Hâkimi Mir Mehmet, Hazro Hâkimi Saruhan Bey, Zirki Beyi Duman Bey ve Finikli Mir Mehmet savaş meydanında hayatlarını kaybetmişlerdi¹⁸.

Dönemin teknolojik ve ekonomik şartları göz önüne alındığında sınır bölgelerinin muhafazası için böyle bir sistemin oluşturulması zorunluydu. Ancak bu sistemin iyi bir şekilde işlemesi devletin gücü ile de doğru orantılıydı. Devletin güçlü olduğu dönemlerde bölgedeki beyler merkezî

¹² Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s.29-30.

¹³ Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.30; Mehmet Öz, *a.g.b.*, s.36.

¹⁴ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s.19.

¹⁵ Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.85; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.20-21; Mehmet Öz, *a.g.b.*, s. 37; Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.29-30;

¹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314, s.27

¹⁷ Mehmet Öz, *a.g.b.*, s.37-38.

¹⁸ Şerefhan, *Şerefname Kürt Tarihi*, (Çev. M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s.152.

yönetimin buyruklarına itaat etmişlerdi. Ancak merkezî otoritenin gücünü yitirmesiyle birlikte bu sistemde de çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Özellikle 19. yüzyılın başlarında bu tarz sancakların beyleri başına buyruk hareket eder hale gelerek görevlerini yapmamaya başlamışlardı. Örneğin yüzyılın başlarında sefere katılması emredildiği halde, dönemin Cizre Beyi seferden affını isteyecek duruma gelmişti¹⁹. Bu dönemde söz konusu beylerin devlete bağlılığı sadece kâğıt üzerinde olduğundan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkâri beyleri katılmamışlardı²⁰. Savaşın yıkıcı sonuçları bu sözde bağlılığı da tamamen ortadan kaldırmış ve Bağdat ile İstanbul arasındaki bağlantı kesilmişti²¹. Böylece Sivas'tan, İran ve Arabistan hudutlarına kadar olan bölgenin önemli bir kısmı fiilen Kürt beylerinin denetimine geçmişti²².

İncelediğimiz belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, 19. yüzyılın başlarında fiilen varlığını sürdürmekle birlikte, hükümet sancağı tabiri artık kullanılmamaktaydı. Aslında topraktan yararlanma şeklini ifade eden yurtluk ve ocaklık tabiri genel olarak bu sistemi ifade eder hale gelmişti. Örneğin 1737 tarihinde Hükümet-i Hakkâri tabiriyle Tahvil Kalemî'nde kayıtlı olduğu belirtilen Hakkâri Sancağı, 1827 tarihinde yurtluk-ocaklık olarak tanımlanmıştı²³. Aynı şekilde Kanuni döneminde hükümet olarak tanımlanan Palu Sancağı, 1841 yılında mülknâmesi yenilenirken bu kez yurtluk-ocaklık olarak ifade edilmişti²⁴. Ayrıca Mehmet Hürşit Paşa, yurtluk-ocaklıkları tarif ederken, bir bölgenin yurtluk-ocaklık şekliyle mutasarrıfının bulunması durumunda devletin oraya müdahale edemediğini ve bu durumun vazifelerin yapılmasına engel teşkil ettiğini dile getirmişti²⁵. Dikkat edilirse bu tanım klasik dönem hükümet sancaklarını ifade etmekte ve aynı zamanda bizim konu ile ilgili kanaatimizi doğrulamaktadır.

Yurtluk-ocaklıklar genellikle sarp dağlık bölgelerde yani Palu'dan başlayarak Diyarbakır'ın dağlık bölgelerinin önemli bir kısmı ile Bitlis, Muş,

¹⁹ BOA, HAT, 272/15927, 29.Z.1217 (1802).

²⁰ Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.247.

²¹ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 44.

²² A. B. Cunningham (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966, s.93.

²³ BOA, HAT, 770/36176, 17 B. 1242 (14 Şubat 1827).

²⁴ BOA, İ.MVL 237/8388-2, 1 L.1257 (16 Kasım 1841).

²⁵ Mehmed Hürşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, s.241.

Van, Hakkâri, Bayezid ve Çıldır gibi yerlerde yoğunlaşmışlardı. Yurtluk-ocaklık sahibi beylerin aslında Osmanlı idari sistemi içerisindeki resmi yetki alanları oldukça dardı. Ancak fiiliyatta durum bunun tam tersiydi. Bunlar yüzyıllardır varlığını sürdüren hanedanlara mensuplardı. Bu nedenle bölge halkı üzerinde önemli ölçüde nüfuz sahibi olmuşlardı. Özellikle göçebe aşiretleri hükümleri altına alıp bunların askeri gücünden faydalanıyorlardı.

Bölgedeki ahali, özellikle Kürt aşiretleri, beylerine son derece bağlıydılar. Bu bağlılığın aynı zamanda manevi bir yönü de bulunmaktaydı. Mesela Cizre Beyi Seyfettin'in Halit bin Velid'in soyundan geldiğine inanılıyordu. Bunlar gittikleri her yerde saygı görür, bölge halkı kadın-erkek toplanarak eteklerine kapanıp ellerini öperlerdi. Sahip oldukları nüfuz sayesinde aşiretler arasındaki çatışmalara son verdikleri gibi yeni bir savaş da başlatabilirlerdi²⁶. Bu beyler devletin bölgede fiilen var olmasını istemediklerinden vergi ve asker toplanmasına her zaman karşı çıkmışlardı²⁷. Ayrıca gerektiğinde sığınmak için genellikle sarp ve dağlık bölgelere çok sağlam kaleler yaptırmışlardı²⁸. Ahali üzerindeki nüfuzları ve sahip oldukları imkânlar onların günden güne daha çok güçlenmelerini sağlıyordu.

Osmanlı-İran sınır bölgesinde bulunan yurtluk-ocaklık sahibi beyler bazen zorla da olsa İran'a tabi olmuşlardı. Mesela İranlılar H.1238 (1822-1823) senesinde Hakkâri bölgesinde bulunan Somalı ve Biradost'a asker sevk ederek bölgedeki ileri gelenleri ele geçirmişlerdi. Böylece bunların sahip oldukları topraklar da fiilen İranlıların denetimine geçmiş oluyordu. Bölgede o dönemde hiçbir Osmanlı memuru bulunmuyordu. Ayrıca Kürtlerin, askerinin bölgeye gelmesini istemeyip susması nedeniyle bu durumun anlaşılması da epey zaman almıştı²⁹. Öte yandan beylerin sorumsuz davranarak kanunlara aykırı olmasına rağmen yurtluk-ocaklıklarını İranlılara sattıkları da olmuştu³⁰. Örneğin Mahmudi Beylerinden Musa Bey çok fazla borçlanmış ve borçları karşılığında üzerinde olan köylerin çoğunu İranlılara satmıştı. Ayrıca bir kısım köylerini de hizmetkârlarına vermişti. Bunlar da ellerinden alınır korkusuyla bu köyleri İranlılara satmıştı. Bu şekilde Kotur nahiyesinin bütün köyleri yani; Kötnevar, Ruyuvan, Geveran, Tersava, İstiran, Şekeryazı, Genzelehuk, Habeş-i Ulya, Habeş-i Süfla, Ketl, Mehin, Ziri, Kükürt, Kaşkabalak, Elmalı, Gayelik, Hindivan, Piranoğlu İranlıların eline geçmişti. Böylece Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bulunan bir

²⁶ BOA, HAT, 288/17298-G, 21 M.1252 (8 Mayıs 1836).

²⁷ Helmut Von, Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 230-231.

²⁸ BOA, HAT, 288/17298-A, 29 Z.1250 (1834).

²⁹ BOA, A.MKT, 206/9, 23 B. 1265 (14 Haziran 1849).

³⁰ BOA, HAT, 812/37250-K, 29 Z.1241 (1825).

nahiyeyi kaybetmişti³¹. Daha sonra bu durum anlaşıldığında İranlılarla buraların iadesi için müzakereler yapılmış ve İran elçisi gerekirse satış işlemlerinin belgelerini gösterebileceğini yetkililere iletmişti. Bunun nasıl olduğu elçiye sorulduğunda, padişah fermanıyla buralar bizim yurtluk ve ocaklığımızdır, diyerek kendilerine sattıklarını anlatmış ve ödenen paraların iadesi durumunda söz konusu köylerin geri verileceğini belirtmişti³². Bu gibi olaylar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sınırdaki toprakları üzerinde İran Devleti hak iddia eder hale gelmişti³³.

Yurtluk ocaklık sahibi beylerin bu dönemde sahip oldukları toprakları genişletme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Mesela yüzyılın başında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa Bitlis Beyliği'ni ortadan kaldırmış ve bundan sonra Bitlis onun ailesi tarafından idare edilmişti³⁴. Daha sonra akrabalarının yurtluk-ocaklığı olan Hınıs ve Tekman kazalarını zorla alarak kendi üzerlerine geçirmeyi başarmıştı³⁵. Ayrıca Selim Paşa, düşmanı olan Adilcevaz ve Ahlat Müdürü Şeyh Ahmet'e saldırmış ve idaresindeki toprakları ele geçirmiş,³⁶ bununla da yetinmeyerek Şirvan üzerine yürüyüp köylerini yağmalamıştı³⁷.

Tüm olumsuzluklara rağmen bu sistem bazı zorunluluklar nedeniyle devam etmekteydi. Bir defa bölgenin merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmesi çok zordu. Çünkü buralar genellikle çok sarp ve geçit vermez dağlardan oluşmaktaydı. Ayrıca buralarda yaşayan ahali aşiretler halinde ve genellikle göçebe tarzı hayat sürdürmekteydi. Dolayısıyla buraları idare etmek için bölgeye müstahkem mevki kurup, bunların içine çok sayıda asker yerleştirmek gerekmekteydi. Bu askerlerin asayişi sağlama ve vergi toplama gibi işleri yapabilmesi için sürekli hareket halinde bulunması kaçınılmazdı. Ancak Osmanlı merkezî yönetiminin etkisizliği ve bölgenin arazi yapısı göz önüne alındığında böyle bir düşüncenin hayata geçirilmesi neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi; nüfuz sahibi, aşiretler üstü otoritesi olan, soylarını bir şekilde dini yönü ile ön plana çıkarmış şahıslara bağlayan ve halk tarafından da bu şekilde kabul gören bölgesel

³¹ Derviş Paşa, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mûr Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s.124-131.

³² BOA, HAT, 812/37250-A, 19 S. 1241 (3 Ekim 1825).

³³ BOA, HAT, 770/36176, 17 B. 1242 (14 Şubat 1827).

³⁴ James Brant-A.G. Glascott, "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistân, in the Summer of 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), s. 381.

³⁵ BOA, HAT, 819/37339-C, 3 Ş. 1237 (25 Nisan 1822).

³⁶ BOA, HAT, 812/37250-K, 29 Z. 1241 (1825).

³⁷ BOA, HAT, 770/36176-V, 17 C. 1242 (16 Ocak 1827).

liderler vasıtasıyla buraları idare etmek zorunda kalmıştı. Bu zorunluluğu, Bayezid Sancağı'na Behlül Paşa'nın atanmasıyla ilgili 3 Nisan 1824 tarihli bir belge açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre yurtluk-ocaklık üzere verilmiş olan Bayezid sancağının yine aynı şekilde idare edilmesi gerek-mektedir. Bu düşüncenin gerekçeleri sıralanırken, Behlül Paşa'nın o tarafın önde geleni olduğundan bahsedilerek, başka birinin görevlendirilmesi durumunda bölgenin idare edilemeyeceğine dikkat çekilmişti. Öte yandan bir diğer yöneticinin atanması durumunda buraya çok sayıda asker yerleştirilmesi gerektiği ve bunların masraflarının da çok olacağı özellikle belirtilmişti. Söz konusu zorunluluklar nedeniyle eski yönetime müdahale edilmemiş, Behlül Paşa görevine devam etmişti³⁸.

Yurtluk-ocaklıkların bölge ekonomisi üzerinde dolaylı ve doğrudan önemli etkileri bulunmaktaydı. Buraların mutasarrıfı olanlar imtiyazlarından faydalanıp vergi ödemedi halkın sırtından bedavaya geçiniyor, bu nedenle devlet ekonomisine önemli ölçüde zarar veriyorlardı³⁹. Mesela yetkililerin ifadelerine göre yurtluk-ocaklık olan Bayezid Sancağı'ndan vergi alındığı vaki olmamıştı⁴⁰. Ayrıca beylerin hizmetlerinde bulunan çok sayıda kişi, onlardan aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlıyordu. Sadece bu boyutuyla ele alınırsa bu sistemin kendi içinde çıkmazlarını yarattığı da söylenebilir. Nitekim yurtluk-ocaklıklara son verilmesi durumunda beyler ve hizmetkârlarının bir anda her şeylerini kaybedeceği, bu durumun belki de önü alınamayan sosyal tepkilere yol açacağı dönemin raporlarına yansımıştı⁴¹. Zaten devletin böyle bir girişim için yeterli gücü de yoktu⁴².

Osmanlı yetkilileri, devlet kaynaklarının israf edildiği gerekçesiyle Kürt Beylerinin imtiyazlarından ve bazı sancakların bunlar tarafından idare edilmesinden hiç de hoşnut değillerdi. Bu konuda da haksız sayılmazlardı. Nitekim topraklarının önemli bir kısmı yurtluk-ocaklık olan Muş Sancağı'ndan Redif-i Mansure için ancak yüz elli bin kuruş toplanabilmişti. Oysa ki Muş'un yıllık geliri iki bin kesenin üzerindeydi⁴³. Yetkililer Kürt beylerinin yerine merkezden atanan memurların görevlendirilmesi durumunda, bölge gelirlerinin doğrudan hazineye akmasının yolunun açılacağını ve bu şekilde devletin güçleneceğini düşünüyorlardı⁴⁴.

³⁸ BOA, HAT, 803/37120, 3 Ş. 1239 (3 Nisan 1824).

³⁹ Diyarbekir (Vilayet Gazetesi), Nr.11.

⁴⁰ BOA, C.DH, 299/14948, 7 B.1261 (12 Temmuz 1845)

⁴¹ BOA, HAT, 490/24028-C, 3 Z.1250 (2 Nisan 1835).

⁴² Sarah D. Shields, *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000, s.33.

⁴³ BOA, HAT, 533/26254-A, 15 B.1251 (6 Kasım 1845).

⁴⁴ BOA, HAT, 637/31417-A, 24 C.1252 (6 Ekim 1836).

Bu dönemde yurtluk-ocaklık sisteminin düzenlenmesi amacıyla çeşitli raporlar hazırlanarak merkeze sunulmuştu. Mesela Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, Kars ve Çıldır eyaletleri sınırlarında bulunan bu tarz topraklara, Mansure Hazinesi'nce el konulmasını önermişti. Bu öneriyi değerlendiren yetkililer, böyle bir uygulamanın yürürlüğe konması halinde Erzurum-Van çevresindeki yurtluk-ocaklıklara da el konması gerektiğine dikkat çekmişlerdi. Yurtluk-ocaklık sahiplerinin tek geçim kaynaklarının ellerinden alınması bazı sorunlara sebep olacağından, bu tarz toprakların senelik gelirlerinin üçte ikisinin Mansure Hazinesi'ne gönderilmesini, kalanının da kaydı hayat şartıyla mutasarrıflarına verilmesini tavsiye etmişlerdi⁴⁵. Ancak tepkilerden çekinen Osmanlı yönetimi böyle bir uygulamayı hayata geçirmeye cesaret edememişti⁴⁶. Bu nedenle eski usulün devam ettirilmesine karar verilmişti. Yani yurtluk-ocaklıklar, sahiplerinin ölümü durumunda eyalet valilerinin arzları ile varislerine devredilecekti⁴⁷.

Doğu eyaletlerinin kötü durumu ve bu dönemde Suriye'ye yerleşmiş olan Mısır kuvvetlerinin bölgeye sarkma ihtimali nedeniyle Osmanlı yetkilileri buraları bir an evvel kontrol altına almaya karar vermişlerdi. Ayrıca Padişah II. Mahmut'un reform hareketlerinin uygulamaya konması da böyle bir merkezileşme hareketini zorunlu kılıyordu. Bu amaçla hem Mısır tehdidini önlemek hem de bölgedeki beyleri kontrol altına almak için silahşorluğu ve cesaretiyle meşhur olan eski sadrazamlardan Reşit Mehmet Paşa 1833 yılında Sivas Valiliği'ne atanmıştı⁴⁸.

Reşit Paşa 1833-1836 yılları arasında Revanduzlu Mehmet Paşa'yı ortadan kaldırmış, Mardin'de patlak veren ciddi bir isyanı bastırmış, Milli aşireti önderliğindeki konfederasyonu dağıtmış, büyük Şamar Aşireti reisi Sufuk'u yakalayarak İstanbul'a göndermiş, Sincarlı Yezidileri ve Telaferli Türkmenleri cezalandırmış, Sason-Mafkan bölgesini kontrol altına almıştı⁴⁹. Bu süreçte devlete kafa tutan beylerin imtiyazlarına da son vermişti. Örneğin kendisine direnen Cizre Beyi Mir Seyfettin üzerine yürümüş ve onu kaçmak zorunda bırakmıştı⁵⁰. Bundan sonra da adamlarından birini Cizre'ye mütesellim olarak atamış ve bu şekilde Cizre Beyi bütün ayrıcalıklarını kaybetmişti⁵¹. Devlete itaat edenlerin ise mülklerine dokunmamıştı. Mesela

⁴⁵ BOA, HAT, 490/24028-C, 3 Z.1250 (2 Nisan 1835).

⁴⁶ BOA, HAT, 490/24028, 29 Z.1250 (1835); BOA, HAT, 490/24028-B, 29 Z.1250 (1835).

⁴⁷ BOA, HAT, 490/24028-A, 29 Z.1250 (1835).

⁴⁸ *Takvim-i Vekayi*, Defa 71.

⁴⁹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.105.

⁵⁰ BOA, HAT, 448/22335-A, 3 N. 1254 (20 Kasım 1838).

⁵¹ BOA, İ.MSM 48/1225-13, 21 Za.1257 (4 Ocak 1842).

Çarsacak Kazası'nın Karaçor nahiyesinde İsmail'in elinde bulunan yirmi kadar köye el konulmuş, İsmail Bey buraların kendisinin yurtluk ve ocaklığı olduğunu ispat edince topraklar kendisine iade edilmişti⁵². Ancak kardeş ve çocuğu olmayıp da ölen yurtluk-ocaklık sahiplerinin arazilerine el konularak Mansure Hazinesi devredilmişti⁵³.

Reşit Paşa'nın ölümünden sonra Sivas Valiliği'ne Hafız Paşa atanmıştı. O da Reşit Paşa gibi Malatya'dan Telafer ve Musul'a kadar bölgelere seferler düzenlemişti. Ancak gerek Reşit Paşa ve gerekse Hafız Paşa dönemindeki faaliyetlerin tamamı Mısır tehdidini önlemeye yönelikti. Bu nedenle bölgede kalıcı reformlar yapılmamıştı. Zaten Nizip Savaşı sonrası bölgedeki merkezileşme faaliyetleri son bulmuş ve doğu eyaletleri 1839'dan 1847'ye kadar kaosa sürüklenmişti.

Bölgedeki merkezileşme çabalarının ikinci aşaması Erzurum ve Diyarbakır Eyaletlerinin Tanzimat'a dahil edilmesiyle başlamıştı. Bilindiği gibi Tanzimat'ın uygulanmasına öncelikle merkeze yakın eyaletlerde başlanmıştı. Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde ise 1845 Mart'ından itibaren uygulanmasına karar verilmişti. Buralarda devletin ilk amacı bir bakıma iktidar ortakları olan Kürt beylerini bölgeden uzaklaştırmaktı. Her iki eyalette de çok sayıda yerel bey ve sahip oldukları yurtluk-ocaklıklar bulunmaktaydı. Mesela sadece Muş'un dört yüzden fazla köyü yurtluk ve ocaklık hükmünde idi⁵⁴. Güçlü beylerden, ağalara ve önde gelenlere kadar çok sayıda kişi bunların mutasarrıfları arasında yerlerini almıştı. Bu tarz topraklar ahalinin ezilmesinin sebeplerinden biri olduğu gibi aynı zamanda devlete başkaldıran beylerin temel güç kaynaklarını teşkil etmekteydi⁵⁵. Bu nedenle Tanzimat'ın uygulanmasına karar verildiğinde Diyarbakır ve Erzurum Eyaletlerinde bulunan yurtluk-ocaklıkların feshedilmesi için hazırlıklar yapılmış, Tanzimat'ın ilanından sonra da bu bölgedeki vali ve defterdarlara bu konuda talimat verilmişti⁵⁶. Buradaki temel amaç, toprağın asıl sahibi olan devletin denetimine geçmesini sağlamaktı. Ancak yaşadıkları bölgelerin Tanzimat'a dâhil edilmesi söz konusu beyleri hiç memnun etmemişti. Çünkü bunlar tüm ayrıcalıklarını kaybedeceklerinden korkuyorlardı. Ayrıca devletin buraları her türlü emri kayıtsız şartsız yerine getirecek memurlar vasıtasıyla yönetmek istediğini biliyorlardı. Yani devletin nazarında bu gibi beylerin varlığı artık gereksizdi.

⁵² BOA, A.MKT, 29/3-3, 1261 (1845).

⁵³ BOA, İ.MVL., 199/6225-2, 27 Ca.1266 (10 Nisan 1850).

⁵⁴ BOA, HAT, 381/20579-A, 29. Z.1254 (1838).

⁵⁵ BOA, A.MKT, 230/26, 29 Za.1265 (16 Ekim 1849).

⁵⁶ BOA, MAD d., Nr. 7698, s.10-11.

Tanzimat reformlarının hayata geçirilmesi sürecinde menfaat kaybına uğrayacak olan nüfuzlu kimseler Tanzimat'ın ilan edildiği her yerde reformlara karşı çıkmışlardı. Halkı kışkırtarak Tanzimat'ın başarısız olması için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı⁵⁷. Erzurum bölgesinde ise özellikle yurtluk-ocaklık mutasarrıfları, tımar sahipleri ve diğer önde gelen Müslüman ahali Tanzimat'ın uygulanmasını istememişlerdi⁵⁸. Gösterilen tepkiler Van Sancağı'nda şiddetli bir isyana dönüşmüştü. Van esnaf ve çiftçisinin büyük çoğunluğu Ermenilerden oluşuyordu. Müslümanlara gelince bunların bir kısmı tımar ve zeamet sahibi iken, önemli bir kısmı da yerli paşalara, beylere ve önde gelenlere hizmet ile geçiniyorlardı. Hıristiyanların kazançlarının büyük bölümü de bir şekilde beyler ve paşazadeler gibi önde gelenlerin eline geçmekteydi⁵⁹. Eğer Tanzimat gerçek anlamıyla uygulanıp tımar, yurtluk-ocaklık sistemi düzene konulup, Hıristiyanların mal ve canları garanti altına alınırsa önde gelenler, toplumsal statüleri ile birlikte bütün ayrıcalıklarını kaybedeceklerdi.

Van isyanının arkasında Cizre Mütessellimi Bedirhan Bey, Müküs Sancağı Beyi Han Mahmut ve Hakkari Beyi Nurullah bulunmaktaydı. Bunlar Vanlıları ve bölgedeki aşiretleri kışkırtarak isyan ettirmişlerdi. Böylece Tanzimat uygulamalarını öğrenmek için Erzurum'a talimat almaya giden Kaymakam Sırrı Paşa'nın geri dönüşünde Van'a girmesine engel olmuşlardı. Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'nın tüm girişimlerine rağmen bunlarla uzlaşmamıştı⁶⁰.

1845 Temmuz'unda Kars ve Çıldır'dan gelen haberler Tanzimat'a karşı hoşnutsuzluğun giderek yayıldığını gösteriyordu. Her biri buldukları kazalarda yurtluk-ocaklık sahibi olan Posof Beyi Kamil, Tavasger Beyi Dursun, Ardahan Beyi Hasan, Göle Beyi Arslan, Mirho Beyleri Osman ve Hüseyin, Ahmetpaşazade Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey ve Abdi Bey bir araya gelerek Tanzimat'a karşı direnmeye karar vermişlerdi⁶¹. Bunların Tanzimat'ın uygulanmasını engellemek için kuvvetlerini toplayarak hep birlikte Erzurum üzerine yürüyecekleri haber verilmişti⁶². Bekir Sami Paşa gerginliği ortadan kaldırmak için yurtluk-ocaklıklara dokunulmayacağına

⁵⁷ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s.11.

⁵⁸ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.193.

⁵⁹ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 237.

⁶⁰ BOA, İ.MSM, 49/1234-1, 9 L. 1261 (11 Eylül 1845).

⁶¹ BOA, İ.MSM, 49/1232-13, 19 B.1261 (24 Temmuz 1845).

⁶² BOA, MVL, 3/20-14, 11 N.1261 (13 Eylül 1845).

dair bunlara haber göndermek zorunda kalmıştı. Bu sırada Van'a asker sevk edilmesi düşünülmekteydi. Bu amaçla da Ferik Bahri Paşa Eleşkirt'te bulunmaktaydı. Ancak Çıldır bölgesinin de karışması yetkilileri endişelendirmişti. Çünkü iki tarafa birden müdahale için yeterli sayıda asker bulunmamaktaydı⁶³.

Bölgedeki karışıklıklar mali sıkıntıları da beraberinde getirmişti. 1845 Mart'ından beri Çıldır ve Van'dan bir akçe vergi toplanamadığından Erzurum Eyaleti'nin gelirleri masraflarını karşılamaya yetmemişti⁶⁴. Bu nedenle maaş alamayan askerler arasında da hoşnutsuzluk giderek artmıştı. Ama hükümet ne olursa olsun Tanzimat'ı uygulamaktan vazgeçmek niyetinde değildi. Çünkü bu konuda atılacak bir geri adım ya da kararsızlık Diyarbakır Eyaleti'nde de benzer sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi⁶⁵.

Çıldır ve Acara bölgesindeki muhalifler ile Vanlı asilerin birleşme ihtimali Osmanlı yönetimini oldukça endişelendirmişti. Gelen bilgilere göre Çıldır civarında nüfuz sahibi olan Kör Hüseyin Bey, Bedirhan Bey ve Vanlılarla işbirliği yapmaya çalışmaktaydı⁶⁶. Ancak bu hoşnutsuzlukları birleştirip devlete karşı toplu bir şekilde tepkileri ortaya koyacak yeteneğe sahip birisinin olmaması yetkilileri rahatlatmıştı.

Anlaşıldığı kadarıyla yurtluk-ocaklıklara el konulmayacağına dair haberlerin Çıldır'a ulaşması bölgenin sakinleşmesini sağlamıştı⁶⁷. Çıldır meclisinin bir yazısında ifade edildiğine göre yurtluk-ocaklık, malikâne ve tımar arazilerinin Tanzimat usulünce hasılatının bilinmesi amacıyla bu senelik devlet tarafından işletileceği aşarı alındıktan sonra hasılatının sahiplerine iade edileceği halka iyi bir şekilde anlatılmıştı. Böylece beyler yaptıklarından pişman olmuşlar ve Çıldır'da durum sakinleşmişti⁶⁸.

Ancak Van isyanı tüm çabalara rağmen hala devam etmekteydi. Üstelik bu süreçte Bedirhan Bey, Han Mahmut ve Nurullah Bey 1846 yılında ikinci kez Hakkâri'deki Nasturiler üzerine saldırarak büyük bir katliam ve yağma hareketine girişmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı merkezî yönetimi ne pahasına olursa olsun başta Bedirhan Bey olmak üzere bu beyleri ortadan kaldırmayı karar vermişti. Bunun için 1846 yılında hazırlıklara başlanmış ve 1847 baharında Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa kumandasındaki

⁶³ BOA, İ.MSM, 49/1232-14, 21 B.1261(26 Temmuz 1845).

⁶⁴ BAO, İ.MSM, 49/1232-15, 1 Ş.1261 (5 Ağustos 1845).

⁶⁵ BOA, C.DH, 45/2208, 28 L.1261(30 Ekim 1845).

⁶⁶ BOA,A.MKT, 249/33, 29 R.1262 (26 Nisan 1846).

⁶⁷ BOA, İ.MSM, 49/1233-2, 25 Ş.1261 (29 Ağustos 1845).

⁶⁸ BOA, İ.MSM, 49/1233-1, 1261 (1845).

Osmanlı birlikleri Cizre üzerine yürümüştü. Meydana gelen birkaç çatışmadan sonra Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey 1847 Temmuz'unda yakalanmıştı. Aynı ay içerisinde Van üzerine yürüyen Osmanlı birlikleri Han Mahmut'u yakalayarak Van isyanına son vermişlerdi⁶⁹.

Bedirhan ile diğer beylerin ve Vanlıların isyanı yaklaşık üç yıla yakın sürmüştü. Osmanlı hükümeti bu isyanı bastırdıktan sonra Erzurum ve Diyarbakır Eyaletlerinde Tanzimat'ı uygulamaya geçirebilmişti. Bölgede asayiş sağlandıktan hemen sonra Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan, Mardin kazaları birleştirilerek Aralık 1847'de Kürdistan Eyaleti kurulmuştu⁷⁰. Bundan sonra Kürt beylerinin kaymakam olmalarının yolu kapanmıştı⁷¹. Bu nedenle bölgeden uzaklaştırılmayan beylerin buldukları sancaklar olan aynı zamanda yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan Muş ve Hakkâri bir süreliğine müdürlükle idare edilmişti.

1848 yılında ise bu kez eski Hakkâri Beyi yeni Hâkkari Müdürü Nurullah Bey ve Müküs Kazası Müdürü Abdal Bey isyan etmişti. Bu beyler de Osmanlı yetkililerini epey uğraştırmışsa da yaklaşık bir buçuk yıl sonra her iki isyan da bastırılmıştı⁷².

Böylece 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketlerinin önündeki en büyük engeller olan beylerin bölgeden uzaklaştırılma süreci 1849 yılında tamamlanmıştı. Yukarıda ifade edildiği gibi Tanzimat ilan edildikten hemen sonra devlet, yurtluk-ocaklıklara el koymayı planlamış ancak Bedirhan Bey isyanı ve sonra ortaya çıkan Nurullah Bey meselesi bu planın bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu. Yurtluk-ocaklıkların düzenlenmesi önündeki bütün engeller Nurullah Bey'in ele geçirilmesiyle ortadan kalkmış ve ilk önce Nurullah Bey'in yirmi beş kadar köyüne el konularak söz konusu plan uygulanmaya konmuştu⁷³. Daha sonra Hakkâri ümerâsının tasarrufunda bulunan köylere el konularak, buralar 50905,5 kuruşa ihale edilmiş ve bu meblağ yurtluk-ocaklıklarına karşılık mutasarrıflarına maaş olarak bağlanmıştı⁷⁴. Maaş bağlanan kişiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Fatih Gencer, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.195-196.

⁷⁰ BOA, A.MKT, 103/64, 27.Z.1263 (6 Aralık 1847).

⁷¹ BOA, İ.MSM, 52/1346-1, 9 L.1264 (8 Eylül 1848).

⁷² Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.229-237.

⁷³ BOA, A.MKT.DV, 176/22, 11 Ca.1277, (25 Kasım 1860).

⁷⁴ BOA, İ.MVL, 284/11195-2, 15 Z.1269 (19 Eylül 1853).

⁷⁵ BOA, ML.VRD, Nr. 1778, 3 Za 1269 (8 Ağustos 1853).

Maaş Alan	Yıllık Geliri (kuruş)	Aylık Maaşı
Şeyh Seyyid Mehmet bin Abdurrahman	1150	95 kuruş 30 para
Muhyiddin Efendi	1785	148 kuruş 30 para
Şeyh Nureddin Efendi	1839	153 kuruş 30 para
Mustafa Beyzade Abdullah Bey	1623	135 kuruş 35 para
Timurbeyzade Yusuf Bey	3410	284 kuruş 20 para
Mahmut Efendizade Abdülkadir Efendi	567	47 kuruş 40 para
Mustafa Ağa	1572	131
Mahmut Ağazade Halil Ağa	1525	127 kuruş 10 para
Mustafa Ağazade Şerif Ağa	1652	137
Abdülaziz Ağazade Mehmet Ağa	1861	155 kuruş 15 para
Abdullah Ağazade Hüseyin Ağa	903	75 kuruş 35 para
Sero Beyzade İshak Bey	2850	287 kuruş
Molla Halil oğlu Molla İbrahim	325	27 kuruş 10 para
Molla Abdullah ve kardeşi Molla Sadullah Molla Abdullah hissesi Molla Sadullah hissesi	325	27 kuruş 10 para 13 kuruş 5 para 13 kuruş 5 para
Şeyh Mahmud Efendi	450	37 kuruş
Abdurrahman ve Timur Beyler Abdurrahman Bey'in hissesi Timur Bey'in hissesi	635	52 kuruş 50 para 26 kuruş 55 para 26 kuruş 55 para
Bekir Ağazade Abdurrahman Ağa	225	18 kuruş 30 para
Mehmet Ağazade Ahmet Ağa	1200	100 kuruş
Abdullah Beyzade Gülali Bey	175	14 kuruş 10 para
Abdülhamit, Molla Hacı ve Hasan beylerin Abdülhamit'in hissesi Molla Hacı'nın hissesi Hasan'ın hissesi	750	62 kuruş 20 kuruş 40 para 20 kuruş 40 para 20 kuruş 40 para
Mahmut Beyzade Sado	450	Aylık 37 kuruş
Mehmet Ağazade Keleş Ağa	225	18 kuruş 30 para
Abdülganizade Abdülhamit	200	16 kuruş 20 para
Ali Nebati ve Şahin Beylerin Ali Nebati'nin hissesi Şahin'in hissesi	270	22 kuruş 11 kuruş 10 para 11 kuruş 10 para
Şemdin bin Mehmet ve Hasan bin Yusuf Şemdin bin mehmet'in hissesi Hasan bin Yusuf'un hissesi	150	12 kuruş 6 kuruş 10 para 6 kuruş 10 para
Keleş bin Abdurrahman	450	37 kuruş
Serkar ve Bayezid Ağaların Serkar Ağanın hissesi Bayezid Ağanın hissesi	285	23 kuruş 30 para 11 kuruş 10 para 11 kuruş 10 para
Abdal bin Abdülhalil	430	25 kuruş 40 para
Şakir Ağazade Mehmet Ağa	710	59 kuruş 20 para

Ömer Nebati ve Behram?'ın Ömer Nebati'nin hissesi Behram'ın hissesi	250	20 kuruş 40 para 10 kuruş 50 para 10 kuruş 50 para
Hüseyin bin Ömer	750	62 kuruş
Musa ve Timur Beylerin Musa Bey'in hissesi Timur Bey'in hissesi	810	67 kuruş 33 kuruş 10 para 33 kuruş 10 para
Hüseyin bin Hakkı	800	66 kuruş 20 para
Memo veled-i Aro ve Katal? veled-i Ebuzid? Aro'nun hissesi Ebuzid'in hissesi	200	16 kuruş 20 para 8 para 40 kuruş 8 para 40 kuruş
Hasan Ağa bin Halid ve Mehmet bin Seyyid Hasan Ağa'nın hissesi Mehmet Ağa'nın hissesi	520	43 kuruş 21 kuruş 20 para 21 kuruş 20 para
Ahmet bin Mustafa ve Piri bin Mola Zekeriyya Piri'nin hissesi Ahmet'in hissesi	550	45 kuruş 40 para 22 kuruş 50 para 22 kuruş 50 para
Memo bin Hacı Abdullah	140	11 kuruş 20 para
Osman Beyzade Abdülhamit Bey	1065	88 kuruş 30 para
Musa Bey	2150	189 kuruş 20 para
Rustem Bey	1851	154 kuruş 30 para
Yesr? Ve Mir Nebati Abdullah Yesr Ağa'nın hissesi Mir Nebati Abdullah'ın hissesi	450	37 kuruş 50 para 18 kuruş 10 para 18 kuruş 10 para
Han İnan bin Hasan	1400	112 kuruş 20 para
Ali Ağazade Mirza Ağa	4025	335 kuruş 50 para
Keleş bin Keleş	600	50 kuruş
Hazarbeyzade Ahmet	750	26 kuruş
Evliya bin Abdurrahman	350	29 kuruş 20 para
Abdullah Ağazade Kazım Ağa	550	45 kuruş 40 para
Mirza bin Mehmet	400	33 kuruş 40 para
Ömer Ağazade Nezir Ağa	1100	91 kuruş 20 para
Ömer Ağa, Osman Ağa ve Abdülaziz Ağa Ömer Ağa'nın hissesi Osman Ağa'nın hissesi Abdülaziz Ağa'nın hissesi	250	20 kuruş 40 para 6 kuruş 53 para 6 kuruş 53 para 6 kuruş 53 para
Kel Mehmet bin Abdullah	700	57 kuruş 40 para
Sero Ağazade Gelhun?	400	33 kuruş 40 para
Abdurrahman Ağazade Keleş Ağa	200	16 kuruş 20 para
Abdülhatif Ağazade Abdi Bey	600	50 kuruş
Çölemerik kazası sakini Bekir	1000	83 kuruş 40 para
Şakir Ağazade Mehmet Ağa	250	20 kuruş 40 para
Molla Mehmet Abdülbaki	275	22 kuruş 50 para
Toplam	50.905	4.242 kuruş 15 para

Nurullah Bey yakalandıktan sonra her ne kadar isyan etmemiş olsalar da yetkililer Muşlu Şerif Bey ve kardeşlerinin de aileleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesine karar vermişlerdi⁷⁶. Daha sonra da Şerif Bey'in isteği üzerine İstanbul'dan vazgeçilerek onun ailesiyle birlikte Şam'da yaşamasına müsaade edilmişti⁷⁷. Bunların arazilerine el konulduktan sonra 1265 (1848) senesi gelirlerinin 52.298,5 kuruş olduğu hesaplanmıştı. Ancak bunlara uygun bir maaş bağlanması için 1266 (1849) senesi gelirinin de belirlenmesi istenmişti. Bu amaçla yapılan tahkikata göre 1266 yılı Şerif Bey ve kardeşlerinin köylerinin hasılatı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştı⁷⁸:

Şerif Bey'in üzerindeki köylerin hasılatı	43.145
Kardeşi Murat Beyin köylerinin hasılatı	25.870
Diğer kardeşi Hurşit Bey'in köylerinin hasılatı	31.010
	+-----
	100.025

İki sene hasılatının arasında bu kadar fark olması nedeniyle iki senelik gelirin ortalaması alınıp masrafları çıkarıldıktan sonra kalan miktarın maaş olarak bağlanmasına karar verilmişti⁷⁹. Bu işlem sonucu bağlanacak yıllık maaşın toplamı masraflar dâhil 76.161,75 kuruş olmuştu. Elimizdeki bir belge Şerif Bey'in kardeşleri Murat ve Hurşit Beylere aylık 2000 kuruş maaş bağlandığını göstermektedir⁸⁰. Bu durumda Şerif Bey'e de 2000 kuruş maaş bağlandığı söylenebilir. Üç kardeşin maaşının toplamı senelik 72000 kuruş yapmaktadır. Demek ki 4165,75 kuruş masraf olarak kesilmiş, kalanı da bunlara maaş olarak bağlanmıştı.

Anlaşıldığı kadarıyla yurtluk-ocaklık sahiplerine bağlanan maaşın hesaplanmasında belirli bir sistem izlenmiyor, duruma göre hareket ediliyordu. Mesela Hizan Kazası'nın yüz kadar köyü yurtluk-ocaklık olarak Şerefettin Bey'in tasarrufundaydı. Bu köyler devlet tarafından zapt edilmiş ve 121.000 kuruşa ihale edilmişti. Karşılığında 1849 Haziran'ında itibaren Şerefettin Bey'e 2.000, kardeşleri Derviş ve Nurullah beylere 500'er kuruş maaş bağlanmıştı⁸¹. Böylece bu köylerden elde edilen yıllık gelirin 36.000 kuruşu yani yaklaşık üçte biri maaş olarak ödendikten sonra geri kalan

⁷⁶ BOA, İ.DH, 193/10876-6, 3 Ca.1265 (27 Mart 1849).

⁷⁷ BOA, A.MKT, 225/82, 3 Za.1265 (20 Eylül 1849); BOA, İ.DH, 197/11181, 10 Ş.1265 (1 Temmuz 1849); BOA, İ.DH, 202/11557, 20 Za.1265 (7 Ekim 1849).

⁷⁸ BOA, İ.MVL 198/6184-1, 1267(1850)

⁷⁹ BOA, İ.MVL 198/6184-10, 27 Ra.1267 (30 Ocak 1851); BOA, A.AMD 29/16, 23 Ra. 1267 (26 Ocak 1851).

⁸⁰ BOA, MADd., Nr, 7910 s.1.

⁸¹ BOA, A.DVN, 58/89, 27 Ca.1266 (10 Nisan 1850).

85.000 kuruşun doğrudan devlet hazinesine gitmesinin yolu açılmıştı. Bu miktar 1849 senesi Kürdistan Eyaleti'nin gelir artışı arasında yerini almıştı⁸².

Benzer işlem Erzurum Eyaleti'ne bağlı bölgelerde de uygulanmıştı. Mesela Çıldır Sancağında bulunan otuz beş kişinin yurtluk-ocaklık statüsündeki köylerine 1268 (1851) tarihinden itibaren el konulmuştu. Buraların senelik hasılatının 126800 kuruş olduğu hesaplanmış ve sahiplerine aylık toplam 10567,5 maaş bağlanmıştı⁸³. Ancak yurtluk-ocaklıkların belirli bir kaydı bulunmadığından el konulma işlemi yaklaşık on beş yıla yakın bir süreçte tamamlanmış ve bu süre zarfında el konulan yurtluk-ocaklık sayısı sürekli artmıştı. Örneğin 1851 tarihinde Çıldır'da bağlanan maaş 126800 kuruşken, bu miktar 1884 yılında 273000 kuruşa kadar yükselmişti. Aşağıdaki tablo 1884 yılında Çıldır Sancağı'nca verilen yurtluk-ocaklık maaşlarını göstermektedir:⁸⁴

Maaş Alan	Aylık maaşı
Çıldır Hanedanından Hüseyin Bey	76 Kuruş 9 Para
Mehmet Bey	76 Kuruş 9 Para
Süleyman Bey	76 Kuruş 9 Para
Müteveffa Osman Mahdumu Ali Seyfettin Bey	114 Kuruş 43 Para
Diğer Mahdumu Süleyman Bey	114 Kuruş 43 Para
Mehmet İzzet Bey	281 Kuruş 45 Para
Arslan Bey	281 Kuruş 45 Para
Süleyman Bey	281 Kuruş 45 Para
Hasan Bey	78 Kuruş 15 Para
Hüseyin Bey	78 Kuruş 15 Para
Derviş Hamza Bey	78 Kuruş 15 Para
Tahir Bey	1280 Kuruş 15 Para
Selim Dede Bey	610 Kuruş 13 Para
Ahmet Şakir Bey	610 Kuruş 13 Para
Salih Bey	68 Kuruş 45 Para
Galip Bey	68 Kuruş 42 Para
Hasan Bey	68 Kuruş 42 Para
Osman Bey	68 Kuruş 42 Para
Süleyman Bey	68 Kuruş 42 Para
Yusuf Tayyar Efendi	68 Kuruş 42 Para
Mehmet Bey	68 Kuruş 42 Para
Süleyman Bey	68 Kuruş 42 Para
Ali Bey	68 Kuruş 42 Para

⁸² BOA, İ.MVL, 188/5680-94, 1265 (1849).

⁸³ BOA, İ.MVL, 303/12420-2, 19 N. 1270 (15 Haziran 1854).

⁸⁴ BOA, MAD d., Nr.,7910 s.2.

Mehmet Atif Bey	1061 Kuruş 49 Para
Mehmet Abdurrahman Bey	1061 Kuruş 49 Para
Mehmet Şakir Bey	1042 Kuruş
Mehmet Sadık Bey	1042 Kuruş
Murtaza Bey	26 Kuruş 37 Para
Mehmet Tosun Bey	26 Kuruş 37 Para
Meded Mustafa Bey	26 Kuruş 37 Para
Hamza Yasin Bey	26 Kuruş 37 Para
Süleyman Sani Bey	26 Kuruş 37 Para
Yusuf Tayyar Bey	26 Kuruş 37 Para
Ali Turuk? Bey	457 Kuruş 5 Para
Çıldır Ahalisinden Hüseyin Bey	488 Kuruş 6 Para(9969,25)
Süleyman Bey	488 Kuruş 6 Para
Mehmet Sefer Bey	488 Kuruş 6 Para
Acara Ahalisinden Süleyman Bey	790 Kuruş 25 Para
Acara Ahalisinden Ali Seyfettin Bey	790 Kuruş 25 Para
Arslan Ali Bey	446 Kuruş 48 Para
İzzet Bey	446 Kuruş 48 Para
Süleyman Kâmil Bey	446 Kuruş 48 Para
Mehmet Dursun Bey	921 Kuruş 30 Para
Süleyman Sani Bey	552 Kuruş
Süleyman Bey	41 Kuruş 38 Para
Hüseyin Bey	41 Kuruş 38 Para
Mehmet Bey	41 Kuruş 38 Para
Müteveffa Abdullah Bey mahdumu Mehmet Şerif Bey	233 Kuruş 12 Para
Yusuf Tayyar Bey	552 Kuruş 15 Para
Ahmet Beyzade Süleyman Bey	50 Kuruş 30 Para
Mehmet Şerif Beyzade Meded Mustafa Bey	206 Kuruş 27 Para
Hamza Yasin Bey	206 Kuruş 27 Para
Hasan Bey	1741 Kuruş 45 Para
Hüseyin Bey	1741 Kuruş 45 Para
Derviş Hamza Bey	1741 Kuruş 45 Para
Mehmet Salih Bey	12 Kuruş 7 Para
Mehmet Galip Bey	12 Kuruş 7 Para
Hasan Bey	12 Kuruş 7 Para
Osman Bey	12 Kuruş 7 Para
Hasan Bey	250 Kuruş 30 Para
Hüseyin Bey	250 Kuruş 30 Para
Derviş Hamza Bey	250 Kuruş 30 Para
Toplam⁸⁵	22754 Kuruş 14 Para

⁸⁵ Toplamı yanlış verilmiş. Eğer biz de yanlış toplamadıysak doğrusunun 22237 Kuruş 79 Para olması gerekir.

El konulan yurtluk-ocaklıklara karşılık tahsis edilen maaşların miras bırakılmasına müsaade edilmişti⁸⁶. Başlangıçta sadece erkek çocuklar bu maaşlardan faydalanmışlardı. Daha sonra Arazi Kanunnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte kız çocuklar da varis olarak kabul edilmiş ve onlara da maaş bağlanmıştı⁸⁷.

Aşağıdaki tablo eski Bayezid Kaymakamı Behlül Paşa'nın varislerine bağlanan maaşlar da gösterilmektedir.⁸⁸

Mehmet Bey	642 Kuruş 14 Para
Mahmut Bey	642 Kuruş 14 Para
Abdülhamit Bey	642 Kuruş 14 Para
İbrahim Bey	642 Kuruş 14 Para
İzzet Bey	642 Kuruş 14 Para
Şerife Hanım	642 Kuruş 14 Para
Badisaba Hanım	642 Kuruş 14 Para
Toplam	4494 Kuruş 98 Para

Tabloya bakıldığında Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili hükümleri gereği kadınların da erkekler gibi yurtluk-ocaklık maaşından faydalandığı görülmektedir. Ayrıca aylık toplam 4495, 98 kuruş maaş göz önüne alınırsa, Behlül Paşa'ya yurtluk-ocaklıklarına karşılık bağlanan maaşın yıllık toplamının 53.940 kuruş olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Çıldır, Hakkâri, Muş, Hizan ve Bayezid sancaklarındaki belli başlı kişilere bağlanan maaşlar toplamının beş yüz bin kuruşu aştığı görülmektedir. Şüphesiz bu sancaklarda bu beyler dışında çok sayıda kişi yurtluk-ocaklık sahibiydi. Nitekim buna dair elimizde bazı bilgiler mevcuttur⁸⁹. Elimizde diğer bölgelerle, özellikle Van, Diyarbakır,

⁸⁶ BOA, A.AMD, 85/63, 1276 (1859).

⁸⁷ BOA, İ.ML, 1311.Z.29/24, 3 Temmuz 1894. 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'nin intikal ile ilgili hükmü şöyledir: “*Arazi-i mîriye ve mevkûfe mutasarrıf ve mutasarrıfelerinden biri fevt oldukda uhdesinde olan arazi erkek ve kız evladına gerek arazinin olduğu mahalde bulunsunlar ve gerek diyâr-i âherde olsunlar meccanen ve bilâ-bedel mütesâviyyen intikal eyler yalnız erkek veyahud yalnız kız evladı olur ise kezalik bilâ-bedel müstakilen intikal ider...*” Bkz. *Düstur*, Cilt 1, s. 186, 7 N. 1274 (21 Nisan 1858)

⁸⁸ BOA, MAD d., Nr, 7910 s.1.

⁸⁹ Mesela yukarıdaki listede yer almayan ancak başka bir belgede yurtluk-ocaklıklarına karşılık maaş bağlanan Hakkâri Beylerinden Müftüzade Molla Taha adlı bir şahıstan bahsedilmektedir. Bkz. BOA, İ.MVL 336/17259-6, 14 Za.1274 (26 Haziran 1858). Ayrıca bir diğer belgede de Seyfî ve Reşit Beylerin Muş'ta bulunan yurtluk-ocaklıklarına karşılık maaş bağlandığı ifade edilmektedir. Bkz. BOA, İ.MVL, 316/13303-2, 22 M.1271 (15 Ekim 1854)

Harput ile ilgili veriler olmasa da buraların da dâhil edilmesi durumunda yurtluk-ocaklık sistemine giden paranın milyonlarca kuruşa ulaştığını söyleyebiliriz. Böyle bir meblağın hiçbir iş yapmadıkları halde beylere ve önde gelenlere gittiği göz önüne alınırsa bu sistemin devletin sırtında nasıl bir kambur olduğu net olarak anlaşılabilir.

19. yüzyılın sonuna doğru devletin ekonomik durumunun giderek kötüleşmesi nedeniyle yurtluk-ocaklıklara karşılık ödenen maaşların yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiş ve maaşların intikalini sınırlandıran 1894 tarihli bir öneri hazırlanmıştı. Buna göre maaşlar sadece evlada intikal edecek, çocuğu olmadan ölenlerin hakları hazineye devredilecekti. Ancak bu talebe sıcak bakılmamış, yurtluk-ocaklıklara karşılık ödenen maaşların aile efradına intikal etmesi tekrar karara bağlanmıştı⁹⁰. Böylece yurtluk-ocaklık sistemi bu şekilde imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştü.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte güçlü beylerin büyük bir kısmı sürgün edilmiş, bunların ve sürgün edilmeyen diğer beylerin yurtluk ocaklıklarının tamamına maaş karşılığında el konulmuştu. Böylece dönemin en önemli güç kaynağı olan toprak, asıl sahibi olan devletin denetimine geçirilmişti. Yurtluk-ocaklık sisteminin doğrudan feshedilmesi yerine sahiplerine maaş bağlanması'nın nedeni ise kanaatimizce sayıları binlere varan önde gelenlerin tepkisini bir anda çekmemektir. Devlet, bunlara maaş bağlayarak bir geçiş süreci yaratmaya çalışmıştı. Zaten bu maaşlar varislere intikal ede ede zamanla eriyip bitecekti. Maaş bağlanan kişiler çalışmaya alışmadıklarından ve ticareti de bilmediklerinden tamamen bu aylıklara bağımlı hale gelmişlerdi. Böylece modernleşme ve merkezileşme politikalarına muhalefet edebilecek olan en önemli kesim etkisiz hale getirilmişti.

⁹⁰ BOA, İ.M.L, 1311.Z.29/24, 3 Temmuz 1894.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD)
 Sadaret Divan Kalemi (A.DVN)
 Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)
 Sadaret Mektubi Kalemi Deavaî (A.MKT.DV)
 Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devâir (A.MKT. NZD)
 Cevdet Dahiliye (C.DH)
 Hattı-ı Hümayun (HAT)
 İrade Dahiliye (İ.DH)
 İrade Maliye (İ.ML)
 İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM)
 İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)
 Maliyeden Müdevver (MAD.d)
 Maliye Nezareti Varidat Defteri (ML.VRD.d.)
 Meclis-i Vala Riyaset Belgeleri (MVL)

II. Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

VERYANOF, P., *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.

BRANT, James – GLASCOTT, A.G., “Notes of a Journey Through a Part of Kurdistân, in the Summer of 1838”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10. (1840), s.341-434.

CUNNINGHAM A. B. (Ed.), *The Early Correspondence Of Richard Wood (1831-1841)*, London 1966.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997.

Derviş Paşa, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mûr Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

Düstur, .Cilt 1, sene 1274.

* Belgelerin künyesi metin içerisinde verilmiştir.

- EPPEL, Michael, “The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.237-258.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt, Dersaadet İkdam Matbaası, 1314.
- GENCER, Fatih, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul, 1991, s.267-277.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77-88.
- JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev. İsmail Çekem-Alper Duman) İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.119-137.
- KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986.
- KURT, Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.
- MCDOWALL David, “Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış”, *Kürtler*, Ed. Philip G. Kreyenbroek-Stefan Sperl, (Çev. Yavuz Alagon), Cep Kitapları, İstanbul 1992, s.14-37.
- Mehmed Hürşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- ÖZ, Mehmet, XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme”, *IXth International Congress Of Economic And Social History Of Turkey*, T.T.K., Dubrovnik 2002, s.31-54.
- SHIELDS, Sarah D., *Mosul Before Iraq*, State University of New York Press, Albany 2000.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Tasarruf Sistemi’nin Hukuki ve Mâli Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, Hazırlayan Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.
- SVANIDZE, M.H., “Ahışha (Çıldır) Eyaleti’nde Defter-i Caba-i (1694–1732) Verilerine Göre Timarların Yıllık Gelirleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, III*, Ankara 1999.
- Şerefhan, *Şerefname Kürt Tarihi*, (Çev. M. Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

TORAMAN, Ömer, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010.

TURAN, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmpratorluğu'nun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s.201-232.

UZUN, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002.

ÜNAL, Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.111-121.

IV. Gazeteler

Diyarbakir (Vilayet Gazetesi)
Takvim-i Vekayi